

elnyomni vagy gyöngíteni, hanem helyesen irányítani kell, «mert hisz épen e hajlamok alkotják jellemének alapját.» A tanításban nagy fontosságot tulajdonít a módszernek, a nevelés legfőbb céljának pedig az erkölcsi jellem kiképzését tekinti.

Nem Eötvös mondta ki először e nevelési elveket; de senki szebben, meggyőzőbben, mint ő, nem hirdette igazságukat s hasonlatokba, költői képekbe öltöztetett igazságaival gyönyörködtetve tanít bennünket. Eszméiben gazdagabb írónk vagy politikusunk nem volt, mint Eötvös, ki egész szellemi kincstárt hagyott eszméiben nemzetére. Eszméi győzedelme, mint maga kívánta, legszebb emlékjele s velök együtt ő maga is «éltető eszmévé finomul». DÓCZI IMRE.

B. EÖTVÖS JÓZSEF ÉS A PÆDAGOGIUM.*

A «Magyar Pædagogia» szerkesztője, szíves volt még e nyár elején arra kérni fel engemet, hogy a nevezett folyóirat őszi füzetéi számára, melyet a szerkesztő B. Eötvös József emlékének akar szentelni, írnék egy «Eötvösre vonatkozó visszaemlékezést tartalmazó cikket, még pedig lehetőleg a tanító képzéssel kapcsolatosat.» Ime, ez a levél adta az első, a döntő impulzust e visszaemlékezések megírására. Mert ugyan miként is utasíthatnék el magamtól egy ilyen felhívást én, ki azon már csak igen csekélyszámú kortársai közé tartozom e nagy férfinak, kit még ő maga, a sajátkezű aláírásával ellátott okmányával állított a saját maga alkotta népoktatási intézetek egyikének az élére. Túl kelle tehát tennem magamat az öregség sokféle gyöngeségeinek az akadályain, bármily súlyosak is azok, hogy hozzá járuljak valami csekélyke és habár csak száraz «immortell»-el is e nagy férfiú születése századik évfordulója alkalmából készülő ahhoz az emlékkoszorúhoz, amelynek megfonására az ő nagy tisztelőinek fiatalabb és erőteljesebb gárdája vállalkozott. Nekem, mint Heine balladájában a Napoleon roskadozó granátosainak, még a sírból is ki kellene törnöm arra a harsonára, mely a B. Eötvös József emlékezetének a dicsőítésére hívja fel az ő tisztelőit. És miként ama granátosok a rozsdás fegyverüket, nekem is kezembe kell ragadnom rég berozsdásodott író tollamat, hogy a B. Eötvös iránt való hálámat és kegyeletemet kifejezendő, írjak vele amit tudok, ahogy tudok.

I. A «budai központi állami tanítóképezde».

Előre kell bocsátanom mindjárt itt, hogy nekem B. Eötvös Józseffel közvetetlen, személyes érintkezéseim nem voltak soha. Én

* Felolvastatott a M. Pæd. Társaság ülésén 1913 okt. 18.

az ő naprendszerében úgyszólván csak *mellékboldogó* voltam mindig. *Gönczy Pál* volt az a főboldogója Eötvösnek, aki körül én forogtam, s aki pedig tudvalevőleg egyik elsőrendű munkatársa volt neki a magyar népoktatásügy első nagy szervező (1868. évi) munkájában. Nagyon távol állottam én tulajdonképen Gönczyhez is a népoktatási törvény és ennek keretében az állami tanítóképezdek első szervezésének időszakában. Kétséget nem szenved az, hogy Gönczy Pálban, mint Török Pálnak, a budapesti református egyházkerület nagynevű püspöke benső barátjában, nagyon ki volt domborodva a református felekezetiesség. Sokan és sokszor vádolták is őt azzal, hogy feltűnően kedvez a református vallásbelieknek a kinevezéseknél. Nekem, mint a távol székkelyföldi róm. kath. főgymnasium teljesen ismeretlen nevű tanáranak, tehát már eo-ipso igen nagy távolságban kelle hozzá állanom. Kineveztek mint annyi mást, az állami tanítóképzők első szervezésénél s kiküldtek egy évre a külföldi, s elsősorban a svájci tanítóképzők tanulmányozására. Csak itt kezdettem Gönczyt jobban megismerni és vele közelebbi viszonyba jönni. Gönczy ugyanis csak alig 1—2 évvel azelőtt járta volt be ugyanazon célból mint én, a svájci tanítóképzőket, valamint a különböző egyéb népoktatási s humanitárius intézeteket. Ebbeli tanulmányútjából elvont tapasztalatait a «Budapesti Szemle» azon időbeli számaiban tette volt közzé, melyek igen becses anyagul szolgálhattak a magyar népoktatásügynek B. Eötvös József által eszközölt újjászervezésénél. Nekem főleg az tűnt fel Svájcban, hogy mily melegen emlékeztek Gönczyre mindenütt, a merre jártam, s hogy mily nagy elismeréssel nyilatkoztak előttem róla a svájci pedagógusok legkiválóbbjai. Így *Kreuzlingenben Rebsamen*, a «Schweizerische Lehrzeitung» szerkesztője, *Zürichben Friesz*, a küssnachtli tanítóképző igazgatója, *Hofwylben* a Fellenberg alapította árvaház igazgatója, *Bächtelenben Küratli*, árvaházi igazgató, *Zollikofenben* az öreg *Scherr Tamás*, a zürichi népoktatásügy nagynevű reformátora, *Bernben Rüegg* tanító képezdei igazgató és széles körben ismeretes pedagógiai író stb. Kedves emlékeket újít fel bennem is ez a névsor, kik közül többekhez, nevezetesen Rebsamenhez, Rüegghez, Scherrhez engemet is, svájci tartózkodásom idején túl, sőt mondhatnám egészen az illetők élete végéig tartó — ma már egyikük sincs életben — meleg baráti viszony fűzött.

Gönczy Pállal már svájci tartózkodásom alatt levelezésben állottam. Én híven beszámoltam neki a tapasztalataimról s ő szíves volt már akkor tanácsaival támogatni engemet. Így kezdettem közelebbi viszonyba jönni vele. Úgy hiszem a Gönczy közvetítésével fordulhattott már abban az időben a B. Eötvös József figyelme felém. E közben megjelent volt a «Pesti Napló» 1869. és 1870. számaiban, úgy-

szintén a «Néptanítók Lapjában» is egy-két közleményem svájci iskolaügyi tanulmányaimról és tapasztalataimról. Úgy értesültem Gönczytől, hogy ezek némi figyelmet ébresztettek B. Eötvös Józsefben személyem iránt. Ennek a jelét véltem fölismerhetni B. Eötvösnek abban az elhatározásában, melyről Gönczy Pál útján értesültem 1870. év nyarán, midőn svájci kiküldetésem ideje lejárt, hogy engemet szándékozik kinevezni a budapesti (helyesebben budai) állami «központi» tanítóképző igazgatójává. Ez a «központi» jelző akkor csak felkapott, tehát hivatalos használaton kívüli, mindazonáltal megtűrt elnevezés vala. Jelentette ez talán a tanügyi kormánynak az intézet jövőbeli kifejlesztésére vonatkozó gondolatát, terveit is. Én kitértem akkor B. Eötvösnek ezen megtisztelő ajánlata elől. Egyrészt azért, mert nem éreztem magamban elég erőt, készülséget arra, hogy egy ilyen központi tanítóképző szervezésének és igazgatásának a nagy munkájára vállalkozzam, másrészt azért is, mert ez intézet tanári karában a legnagyobb mértékben dúlt már akkor a viszálykodás, az egymás iránt való áskálódás. (A Schwikker, Rill, Kozmaféle æra.)¹

Így neveztettem tehát ki, kérésemre, a székely-keresztúri állami tanítóképző igazgatói állására, hol három évig voltam igen-igen súlyos körülmények között ez intézet szervezésével elfoglalva. Itt tettem közzé, ez intézet első értesítőjének szerény keretében állami tanítóképzésünk reformjára vonatkozó eszméimet 1872-ben.² Hogy ez mindjárt megjelenése után szélesebb körben is keltett némi figyelmet, erről egyebek közt György Aladárnak a «Hon» tárcájában közölt ismertetése tehet tanuságot. Ám a nagy B. Eötvös József akkor már az ercsii sírban aludta örök álmát s így az én szerény szózatom nem juthatott már az ő színe elé. Őt a magyar közoktatásügy vezetésében *Trefort Ágoston* váltotta fel. Méltó utódja a nagy elődnek, kiről minden túlzás nélkül elmondható, hogy ő lett a B. Eötvös József-féle nagy eszméknek és koncepcióknak fáradhatlan, lelkes, agilis és sok esetben szerencsés megvalósítója. Épen nem fogok tehát eltérni a tárgyamtól, ha emlékeim tengerszemének mélységeiből felhozok holmit a *Trefort* ærájából is, miután az én közéleti működésem amúgyis kiterjed az ő miniszterségének egész idejére.

A hazai tanítóképzés reformjára vonatkozó kis művem ezúttal tehát a *Trefort* figyelmére akart volna apellálni. Nagy dolog s csaknem túlmerész föltevés volt ez akkor — épen Székely-Keresztúrról. Gróf

¹ L. Dr. Peregriny Elek: «A budai m. kir. állami tanítóképezdek történetének vázlata.» Budapest, 1874.

² «Jelentés a székelykeresztúri állami tanítóképezde első, 1870/71 tanévéről. Ezzel kapcsolatban *Emlékirat* a m. kir. állami tanítóképezdek reformja ügyében. Pest 1872. Aigner Lajos (1—106 oldal).

Mikes János, Deák Ferencz legbensőbb barátainak egyike (kivel nővérem házánál — férje a gróf kucsulatai jószágának bérlője lévén — voltak koronként feledhetlenül kedves emléktű érintkezéseim), vállalkozott arra, hogy nemcsak személyesen át fogja adni Trefortnak a neki szánt tiszteletpéldányomat, hanem külön a figyelmébe is ajánlja az abban foglaltakat. Protekciókat soha sem kerestem, ilyenekben nem is volt részem, teljes életemben. De erre az egyre büszke vagyok, mert ez attól a férfitől eredt, kinek a Deák Ferencz mausoleuma mellett lévő szerény kis síroszlopára kortársai Horatiusnak ezt a verssorát tartották, mint hozzá legméltóbbat, fölvésendőnek: *«Integer vixit, scelerisque purus.»* Lehet tehát, hogy e beprotégált kis füzetkének is volt némi része benne,* de lehet az is, hogy a Báró Eötvös József egykor reám irányult figyelmének az emlékei sem múltak volt még el a közoktatásügyi miniszteriumban: amidőn egyszer mint villám a derült égből, úgy csap le hozzám, székely-keresztúri csendéletembe, Gönczy Pálnak, «a minister meghagyásából» írt az a levele, melyben tudtomra adatik, hogy ki fognak nevezni a budapesti állami «központi» tanítóképző igazgatójává és pedig azzal a kategorikus kijelentéssel, hogy most erkölcsi lehetetlenség lesz kitérnem e kinevezés elől. Némi megnyugtatósomul tudomásomra hozta Gönczy e levelében azt is, hogy a tanári karból az összeférhetlen elemek (Rill, Kozma, Hettyei) el fognak helyeztetni onnan s a tanári kart részben egészen új elemekből fogják összeszerkeszteni. Így kerültem mindjárt az 1873—4 isk. év kezdete után (1873. év november vége felé) a budapesti «központi» intézet élére.

Azért valék kénytelen ezt a «központi» jelzőt itt ismételten felújítani, mert ezzel véltem rámutathatni a B. Eötvös József számos nagy közoktatásügyi koncepciói közül épen arra, amelyről most már csak igen keveseknek lehet tudomásuk, de amelynek megvalósításában, vagy mondjuk ennek a megkísérlésében, nekem is jutott volt némi csekély szerep.

II. A Pædagogium kialakulása.

A B. Eötvös József által Budapesten, a Krisztinavárosban alapított állami tanítóképző nemcsak centrális helyzeténél fogva jutott a «központi» jelzőhöz, hanem — és ezt Gönczy Pál szóbeli közlései alapján állíthatom — azon oknál fogva is, bár csak hallgatagon elfogadva, mivel B. Eötvös József ép ezt az intézetet szemelte volt ki arra, hogy azt idővel az 1868. évi népoktatási törvényben kontem-

* Bár ez az állami tanítóképzők első szervezetének csak a legaktuálisabb és legszembeötlőbb hiányaival foglalkozván, semmi különösebb figyelemre igényt nem tarthatott.

lált intézetek legtöbbjének, tehát nemcsak a népiskoláknak, hanem a felső nép- és polgári iskoláknak is az anyaintézetévé, vagyis tanítóképző intézetévé fejlessze ki. Igaz, hogy erről a tervéről úgy a nagy pénzügyi nehézségek miatt, valamint az ezen intézet első szervezésére hivatott egyénekben való csalódásai következtében, hamarosan le kellett mondania. De hogy ez a kifejlesztés tényleg a szándékában lehetett, erről tanuságot tehet egyebek közt az is, hogy már kezdetben ezt az intézetet jelölte ki az ország összes tanítóképzői közül arra a feladatra, hogy az a felső nép- és polgári iskolai tanítók képeztő vizsgálataival megbizassék

B. Eötvös József csak eddig és nem tovább vezethette a «központi»-jának a fejlesztését. Ennek a feladatnak a javarésze már utódjára Trefort Ágostonra hárult. A «budai állami tanítóképezde» keretében, mondhatni annak a leple alatt megnyílt már az 1873/4. isk. év elején a «Polgári iskolai tanítóképezde» első évfolyama. Nekem magamnak sem volt sejtelmem arról, hogy midőn Székely-Keresztúrról kibúcsúzván, új kinevezési okmányommal a zsebemben Budapestre útra keltem, akkor én már a népiskolain kívül egyszerűen a polgári isk. tanítóképző igazgatója is vagyok. Ez utóbbinak a megnyitása is oly csendben, mondhatni titokban, «sans phrase» történt, mintha valami szégyenleni való lett volna benne. Pedig mégis «nevezetes kulturális esemény volt ez, melyet akkor még kevesen tudtak érdeme szerint méltányolni, minek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az új intézet a budai állami tanítóképzőből nővén ki, ennek épen ez időben akut jelleget öltött válságai az új intézetre már előre némi baljóslatu árnyat vetettek.»¹ De azért B. Eötvös Józsefnek a «központi» elnevezés alá rejtett eszméje tovább csirázott és nemsokára szép fejlődésnek indult az új ærában, az új név alatt. Az intézet, a Trefort szerető gondozása alatt, melynek folytonos ápolásában és irányításában Gönczy Pált illeti az érdem oroszlán része, lassanként azzá a «Pædagogium»-má, vagyis a hazai népoktatásügynek azzá a főiskolájává alakult ki, melynek fogalmát a «Budapesti állami stb. tanítóképezde múltja és jelene» című művemnek (az 5-dik bekezdéstől számítva) 125—130. lapjain igyekeztem először szabatosabban kifejteni, meghatározni.

A «Pædagogium» elnevezés elsőbbségéhez, illetőleg e névnek arra az intézet csoportra való alkalmazásához, melyet fentidézett művemben ismertettem, én tartok igényt.²

¹ L. «A budapesti állami elemi és polgári isk. tanítóképezde múltja és jelene» című munkám 10. lapján. (Budapest 1882. 1—528 lap.)

² Meg kell itt azonban jegyezmem, hogy a «Pædagogium» elnevezés már jóval előbb ruházott volt Bécsben, a Dittes által szervezett

E szerint a «*Pædagogium*» fogalma a következő iskolatypusoknak organikus egységbe foglalását jelentette, ú. m.:

1. *Állami népiskola*, mint az állami népiskolai tanítóképző minta- és gyakorló iskolája.

2. *Állami tanítóképző intézet*, mint a tanítóképző intézeti tanári tanfolyam minta- és gyakorló iskolája.

3. *Állami polgári iskola*, mint a polgári isk. tanítóképző intézet minta- és gyakorló iskolája.

4. *Állami polgári iskolai tanítóképző intézet*, (egszersmind a tanítóképző-intézeti tanári tanfolyam előkészítő iskolája) és pedig a következő szakcsoportokkal:

a) *Nyelv- és történettudományi szakcsoport.*

b) *Mennyiség- és természettudományi szakcsoport.*

c) *Ipari és rajzi szakcsoport* a polgári és tanítóképezdei ipari, közügyességi (Slöjd) valamint a rajztanítók és tanárok kiképzésére.

d) *Zenei szakcsoport* a polgári iskolai, valamint a tanítóképző-intézeti zene- és énektanítók, illetőleg tanárok kiképzésére.

e) *Tornaszakcsoport* fakultative a polg. iskolai és tanítóképző-intézeti tornatanárok kiképzésére.

5. *Tanítóképezdei tanári tanfolyam.* Ennek szervezetére vonatkozólag l. «*A tanítóképző-intézeti tanárok képzésének és képesítésének kérdéséről*» című művet. (Budapest 1898 1—172. oldal).

Ez intézet csoportnak a tengelyét, úgyszólván a törzskarát a polgári iskolai tanítóképzőintézet képezte. Mindenekelőtt és felett tehát az volt a feladat, hogy ezt igyekezzünk úgy külsőleg, mint belsőleg, mentől jobban kifejlesztenuk, megerősítenuk. És volt az itt felsorolt intézetek közt még egy más belső kapcsolat is: az alulról fölfelé egymásba olvasztásnak a folyamata a *kiválasztás* elve alapján. Így például a polgári gyakorló iskolából kiválogatandók voltak az úgy tehetség, mint erkölcsi minősítés tekintetében legmegfelelőbb elemek az elemi isk. tanítóképző intézetünk első osztályába leendő fölvételre. Az elemi isk. tanítóképzőnkben képesítettek közül ugyanazon kiválasztási szempontok szerint, a polgári iskolai tanítóképzőbe és viszont innen a kiválasztásnak még szigorúbb alkalmazásával a *Pædagogium* legfelsőbb tagozatába, a tanítóképző-intézeti tanári tanfolyamra.

A *Pædagogiummal* szerves kapcsolatban állott továbbá és nem is mint annak lényegtelen alkotórésze, a «*Magyarországi Tanítók Országos Árvaháza*» is. Hogy e szép és áldásos intézet létrehozásában az első kezdeményezésnek, nevezetesen a megalapítása érdekében kifejtett

azon intézetre, mely tulajdonképen csak a bécsi közs. isk. néptanítók továbbképzésére szolgáló intézet akart lenni.

országos agitáció megindításának (és egy jó darab ideig a vezetésének is) ne mondjuk hogy az érdemét, hanem inkább a *szerencsésjét* némi jogom lehet magamnak tulajdonítani, még pedig úgyis mint a Pædagogium igazgatója, úgyis mint a «Néptanítók Lapja» szerkesztője: erről tanuságot tehet — mivelhogy ily dolgokban nálunk kissé könnyen felednek az emberek — dr. Kis Áronnak az Árvaház történetét magában foglaló műve is.* Amint aztán nekem ez ügy megindítására az első szerencsés lökések megadnom sikerült, a további agitációt és ebben az egész vezetést nyugodtan láthattam néhai Tóth József barátomra átruháztatni, ki e feladat teljesítésére bírt is nem kevesebb ambícióval mint én, de véghetetlenül több népszerűséggel a hazai tanítóság előtt. Jó kezekbe volt letéve nála az árvaház ügye. Mert az, hogy ott idő folytán az én emlékezetem teljesen elhomályosult, ez elvégre nem ártott semmit az árvaháznak, — pedig ez a fő. És nem ártott nekem sem, ami mellékes. Tény az, hogy alig 1—2 év múlva az első kezdeményezésünk után már épült is az első O. T. árvaház — a Pædagogium telkén. Ám ez már *kizárólag* csak a Trefort Á. érdeme volt. (Áldás emlékére!) És ezt az egyet aztán ne is feledje el soha a hazai tanítóság!

Ez az árvaház pedig lassanként gyönyörűen beleforrt a P. testébe. A Pædagogium adott árvaatyákat ez intézetnek (Suppan V., Rohn József) kiknek mindig volt is gondjuk arra, hogy az árvaház és a P. közt a belső szerves kapcsolat és a jó harmonia mentől jobban kialakuljon. Ugyancsak a P. szolgáltatta az árvaháznak az árvaházi felügyelőket, segédnevelőket is az intézet azon növendékei közül gondosan kiválogatva, kik e feladatra megfelelő belső hivatással bírtak. Az árvaház ily módon az árvaházatyák kiképzésében ugyszólván a *gyakorló iskola* jelentőségére tett szert.

Vannak példák rá, hogy egyesek a Tanítói Árvaháztól, illetőleg az elemi tanítóképző gyakorló iskolájának első osztályától kezdve végig mentek a kiválasztás és átlépés skáláján a Pædagogiumnak mind az öt tagozatán keresztül s így a Tanítói Árvaházba fölvevett kis árva poronty, mint képesített tanítóképző-intézeti tanár vehetett búcsút a Pædagogiumtól.

És meg kell itt említenem még két kapcsolatot, melyekről már kevésbbé lehet elmondani, hogy azok a Pædagogiumnak oly benső organikus alkotórészeit képezhették volna, mint például az eddig itt felsorolt többi intézetek. Ezek tehát, ha nem is mint egészen heterogén elemek, de még is inkább csak alkalomszerűleg és inkább célszerűségi okokból kerültek oda, a Pædagogium talajának jó termő képességéről tévén tanuságot.

* A Magyarországi tanítók árvaházi egyesületének első évkönyve. Írta Kiss Áron, titkár. Budapest, 1890.

Ezek egyike volt a *gipszöntő tanműhely*, melynek feladata volt az ország különböző foku és jellegű iskoláit plasztikus rajzmintákkal látni el. Ez természetesen az iparrajzi szakcsoportnak képezte a kiegészítő részét. Működésének határai és eredményei legjobban megítélhetők az általam és Gyulay László által koronként kiadott illusztrált árjegyzékekből. Ez a tanműhely artisztikai és rajz-pedagógiai tekintetben Gyulay László rajztanár vezetése alatt állott ugyan,¹ de adminisztratív tekintetben, nevezetesen meglehetősen bonyolult számadásainak vezetése tekintetében egész súlyával reám nehezedett. (Ézert semminemű «felsőbb» elismerést nem várva és nem is kapva.) Gyulay valóban éltető lelke volt mind a két tanműhelynek (az ipari és a gipsz) nekem pedig megbecsülhetetlen segítőtársam ezek szervezésének és továbbfejlesztésének összes teendőiben. Nem érdektelen tudni, hogy miként szereztünk és képeztünk megfelelő vezetőket e tanműhelyek számára. Egyszer a Pester Lloyd tárcájában *Neményi Ambrustól* egy szép cikk jelent meg arról, hogy a hazai iparművészetünk kifejlődésének mily nagy kárára van az, hogy még a hazai jobb erőinket sem tudjuk felhasználni. Ennek bizonyításául felhozta, hogy például Hallstadtban (Salzkammergut) is az ottani virágzó faipari iskolának egy magyar ember az igazgatója. A mi ipartanműhelyünknek épen ez időben az alkalmas vezetés válságaival kellett küzdelednie. A Neményi cikkével a kezemben szaladtam Trefort miniszterhez kérvén az engedélyét, hogy Gyulaival együtt azzal a Hallstadti intézettel és annak vezetőjével megismerkedhessünk. Trefort a gyors elhatározások embere volt s alig egy fél év elteltével a Hallstadti igazgató (Gutkopf Gy.) már ki volt nevezve a mi ipartanműhelyünk vezetőjéül.²

Nem kevésbé érdekes eset volt az is, hogy miként sikerült a gipszöntő-tanműhelyünk vezetésére alkalmas embert kiképezdünk. Egyszer Gyulay beállít hozzám egy pásztorbot félével a kezében. «Íme, tessék csak megnézni, milyen eredeti ornamentekkel faragta ki ezt a botot egy somogymegyei pásztorfiú! Hát ha lehetne nekünk is belőle valamit kifaragni à la Munkácsy! «Elhatároztuk, hogy meg kell ezt mutatnunk Trefort miniszternek is. Úgyis lett s a miniszternek nagyon megtetszett a bot is meg a mi gondolatunk is. «Fel fogjuk

¹ Arról a csak nem régiben elhunyt *Gyulayról* van itt szó, kiről müncheni mesterei állították egykoron azt, hogy tehetség dolgában nem volt a nagy Munkácsynál alábbvaló s kiről viszont én is elmondhatni vélek annyit, hogy azon ritka egyéniségek közé tartozott ő, akit akár mint embert, akár mint jóbarátot vagy kartársat lehetetlen volt mindenkinek nem szeretnie.

² Az illető a mi ipartanműhelyünk beszüntetése után jelenleg az újpesti m. kir. műasztalosi ipariskolának az igazgatója.

hozatni azt a fiút — mondá — és beadjuk magukhoz a P-ba». «De kegyelmes uram, hová, melyik iskolánkba sorozzuk be, mert nincs annak éppen semminemű iskolai minősítése?» «Mindegy — válaszolá — hát tegyék be iparostanulónak az intézet műhelyébe és tanítsák ott ahol, és úgy ahogy lehet.» Nos ezt a pásztorfiút képeztük ki idővel a gipszöntő műhelyünk vezetőjévé. Ma is ilyen minőségben van alkalmazva a Felsőbb állami ipariskolánál itt Budapesten (Baranyai József a neve).

A P-nak a Trefort minisztersége idejében még a *nemzetiségi politika* terén is akadtak egyes megbízatásai, ennek tehát még ily természetű feladatokra is kellett vállalkoznia. Attól eltekintve, hogy egyenesen a Trefort kívánságára olasz, szerb és román nemzetiségű növendékeket is kellett fölvennünk évről-évre a polg. isk. tanítóképzőnkbe, kik aztán itt a magyar nyelvet jól elsajátítva, mint hazafias érzelmű tanítóképezdei vagy polgári iskolai tanárok nemzetiségi vidékeken voltak a magyar nemzeti kultúra szolgálatába állítandók, módját találta Trefort annak is, hogy egyes horvát fiúk már a népiskola-köteles korban találhassanak a P-ban elhelyezést. Arról volt szó, hogy a horvátországi pénzügyőröknek (a pénzügyminiszteriumban számukra fennálló stipendiumok felhasználásával) magyarul egy szót sem tudó gyermekei nálunk a P-ban helyeztessenek el avégből, hogy azok itt a mi internatusaink, gyakorlóiskoláink és tanműhelyeink retortáin át mint hazafias érzelmű és magyarul is jól tudó képzett iparosok menjenek ki az életbe. Több éven keresztül átlag évenként 4—5 horvát fiú részesült ebben a kiképzésben a P-ban. Volt köztük olyan is, ki nálunk a polg. isk. tanítói oklevelet is megszerezvén az Országos Rajztanárképzőben folytatta és végezte be a maga kiképzését.

A horvát fiúk szellemi kiképzését illetőleg a feladat súlypontja leginkább a mi gyakorló népiskolánkra vagyis ennek vezetőjére *Kun Alajosra* nehezedett, ki e feladatnak is mindig sok türelemmel és szép sikerrel tudott megfelelni. Ez a gyakorló iskolánk nekem mindig igazi örömem, intézetünknek pedig méltó büszkesége vala. Jól esik nekem, s talán kötelességem is, megemlékezni róla külön is e helyen. Első sorban a Kun A. érdeme volt a jó híre ez iskolának. Én ebből csupán az ő megválasztását illetőleg — annak idejében egészen rám lévén bízva ez — kérhetnék magamnak egy kis részt. Mert Kun valóban inkább született, mint képeztetett erre a nehéz pályára. Egy négy — sőt koronként 5—6 osztályú *osztatlan népiskola* itt Budapesten, hol a főváros összes községi iskoláiban minden egyes osztályban külön tanítókra van bízva az oktatás, sőt ahol ezek mellett még külön szaktanítók is vannak alkalmazva. Tehát a legprimitivebb *falusi* népiskola-

typus, a legkifejlesztettebb fővárosi népiskola-typussal szemben! Nemde szép esélye az összehasonlítások sikeres kiállhatásának! És nem különben gyakorlóiskolánk *mintajellegének* a kialakulására nézve is! Nem is merném állítani, mint ha ez még is teljesen sikerült volna mind a két irányban, csupán azt a ténytet akarom konstatálni, hogy csak úgy tolongtak ebbe a mi iskolánkba az I. kerület legelőkelőbb családjaiból a gyermekek! A beiratásokat az I. osztályba rendszerint már egy évvel az iskolai év megnyitása előtt le kellett zárunk, annyira siettek a szülők biztosítani gyermekeik számára a fölvételt. És ez iskola jó híre eljutott a főváros, sőt az ország legelőkelőbb családainak a köreibe is, úgy hogy ott is, ahol házi nevelők voltak a gyermekek mellett alkalmazva, ezeket az illető családok legalább a Pædagogium gyakorló iskolájában óhajtották levizsgáztatni.*

A másik ilyenmű csatolmány vala a *siketnéma iskola*. Ez újabb tanuságául szolgálhat Trefort miniszternek az ország különböző közoktatásügyi és humanitárius érdekei iránt való finom érzékéről, valamint az ő csaknem lázasnak mondható miniszteri tevékenységéről. Amint ugyanis az évről-évre megjelenő statisztikai kimutatásokból kiderült, hogy mily igen nagy azon szerencsétlen siketnéma gyermekek száma, kik a nekik megfelelő intézetek hiányában; a lelki életnek csaknem állatiasan alacsony fokán maradván nőnek fel a társadalomnak holt terhe gyanánt: az a gondolata támadt, hogy nem lehetne-e egyelőre úgy segíteni e bajon, hogy az állami tanítóképzők növendékei kapnának valamelyes kiképzést a siketnémák oktatásában. Ezt tehát meg kellett kísérteni. De hol és miként? A miniszter magához hivat és tudtomra adja, hogy a Pædagogiumnak szánta ezt a feladatot. Úgy is lett. A siketnémaoktatás egy siketnéma iskola szervezésével beállítatott a Pædagogium organismusába. Az iskola vezetése a váci országos siketnéma intézet egyik

* Így a hazai főúri és más előkelő családok köréből, például gróf Andrassy Géza, gróf Széchenyi Imre, özv. gróf Batthányi-Ferenczné, Pallavicini E. ögróf, gróf Szapáry Géza, Radisich I., Chorin F., B. Baich stb. és politikai életünk legmagasabb köreiből is egy b. Láng Lajos, Trefort A., Wekerle Sándor és Kállay Béni közös miniszterek is. Igen szép megvilágításba helyezi ez utóbb említett nagy államférfiúnak a gyermekei iskoláztatását illető felfogását az is, hogy ő Bécsből jött le több éven át hozzánk levizsgáztatni gyermekeit. Azt akarta, hogy azok magyar iskolai bizonyítványra tegyenek szert. És ha éppen nem jöhettek le a miniszter hivatalos elfoglaltsága miatt, úgy engemet kértek fel arra, hogy vinném én fel hozzájuk Bécsbe az iskolámat, t. i. magamat és Kun Alajost, ahol is a miniszter magánlakásán tartottuk meg in optima forma a vizsgálatokat.

kiváló tanárára, Scherer Istvánra bízott. Az adminisztrációja, nevezetesen ez iskolának a Pædagogiummal való szerves összekapcsolása megint csak rám nehezedett, épen úgy mint annak idejében a gipszöntő tanműhely. E siketnéma iskolában az elemi- és polgári iskolai tanítóképzőnek erre önként vállalkozó egyes növendékei igyekeztek elsajátítani a siketnéma oktatásához legszükségesebb elméleti és gyakorlati képességeket. Így ment ez egy-két éven keresztül. Tartósabban beleforrasztani ezt az új oltóagat a Pædagogium törzsébe nem lehetett, már tisztán a pénzügyi akadályoknál fogva sem. De azért sikerült fennállásának e rövid ideje alatt is kiképezni egy-két növendéket arra, hogy a siketnéma szakszerű oktatására vállalkozhassanak. Ezek egyike például ma már a váci országos siketnéma intézetnek az igazgatója, ki e téren úgy tudom, elsőrendű szaktekintély hírében áll: neve Borbély Sándor, a Pædagogiumnak polgári isk. tanítóságra képesített növendéke.

Említém fõntebb, hogy a polg. isk. tanítóképzõt kellett a Pædagogium tengelyének, fõtörzsének tekintenünk, minélfogva ennek a kifejlesztése képezte feladataink legfõbbikét. Ám ez a tanári kar szerencsés kiegészülésének a feltételéhez volt kötve. Fõlõtte nagy és nehéz feladat! Mert tekintettel arra, hogy mi csak a tanítóképzõ-intézeti vagy középiskolai tanárok soraiból várhattuk és remélhattuk ezt a kiegészülést, ugyan mire alapíthattuk volna azt a föltevésünket, hogy a jobb erők hajlandók lesznek átlépni ehhez a kialakulás nehézségei közt vajudozó intézethez! Átlépni akkor, amidõn mi azokkal a magasabb fokú pedagógiai és tudományos követelményekkel szemben, amelyeket elébük tűzni kénytelenítettünk, az õk addig élvezett tanári fizetéseiknél kedvezõbb anyagi díjazásra épen semmi kilátást sem nyujthattunk. Kezdetben volt egy kevés fallacia, ha nem is épen szándékos megtévesztés a dologban. Miként ez az én igazgatóvá történt kineveztetésemnél is történt, a pályázatban vagy a meghívásban rendszerint mindig csak *tanítóképezdei* tanári állásról volt szó. Tényleg azonban polg. isk. tanítóképzõintézeti tanárságra is alkalmaztattak az illetõk. Megjegyzendõ ugyanis, hogy kezdetben, sõt jó hosszú ideig, mind a kétféle (elemi és polg. isk. tanítóképzõ) intézetben köteleztettek a tanárok a saját szakjukból való tanításra.

Ámde mindezen nehézségek és kialakulási vajadások dacára mégis csak bõvült és erõsbõdött lassankint a tanári kar. A régi törzstagokon (Bartalus I., dr. Pavetits M., Oherolli stb.) kívül a tanári kar folytatólagosan még a következõkkel egészült ki: Dr. Kiss Áron, Király Pál, dr. Hermann Antal, Weber Ede, dr. Kovács János, Kozocsa Tivadar, Rohn József, Lovcsányi Gyula, Suppán Vilmos, Rucsinszki Lajos, Angyal Dezsõ, Snasel F., Gyulai László, Havranek

Ferenc, Gutkopf György stb. Ezekon kívül mint fölkért óraadó tanárok: Heller Ágoston, Mendlik Ferenc, Cherven Flóris, dr. Szerényi Hugó, dr. Dadai Jenő, Bogyó Samu, Trautmann Henrik, Káldi Gyula stb. *A gyakorlati polgári iskolánál*: Szabó Lajos, Trombitás Gy., Miklós Gergely, dr. Baló József, Ugrai János, Ábrahám Sándor, Lányi Ernő, Sztankó Béla, Horvai Ede, Zoltai Mátvás stb.

És ha már a neveknél vagyok, ugyan miként mellőzhetném itt azon jeles férfiakét, kikével hogy a Pædagogiumot, habár csak 1—2 év során is, kapcsolatba hoznunk lehetett, ez az intézet történetének a legfényesebb lapjaira tartozik. Trefort miniszternek a Pædagogium iránt való szerető gondozásáról tesz újabb tanuságot az, hogy sikerült megnyernie a polg. isk. tanítóképzés és képesítés szintájának emelése érdekében miniszteri biztosokul a hazai tudományos világ következő celebritásait: egy *Salamon Ferencet*, *Gyulai Pált*, *Beöthy Zsoltot*, *br. Eötvös Lorándot*, *Szilágyi Sándort*, *dr. Kondor Gusztávot*, *dr. Staub Mórt*, *dr. Dollinger Gyulát*, *dr. Hunfalvy Jánost* stb. Az utóbb említett egyszersmind igazgató tanácsunk tagja is lévén, egyike volt élete végéig a Pædagogium leghívebb, legerősebb támaszainak.

Igy fejlődött és erősödött a Pædagogium, ha lassan és még az azon időbeli igen mostoha pénzügyi viszonyok mellett is bámulatosan csekély anyagi áldozatokkal a magyar népoktatás ügynek azzá a valóban «központi» intézetévé, mely az én legjobb tudásom és meggyőződésem szerint az adott nehéz körülmények között leginkább megközelíthette *br. Eötvös Józsefnek* azt az eszméjét, mely akkor; amidőn a «*budai központi tanítóképzőt*» megalkotta, az ő nagy lelke előtt lebeghetett.

És amint ez az általa ültetett kis csemete az ő közvetlen utódainak gondos ápolása folytán már a nagyobb viharokkal is dacolni tudó sudárrá izmosodott, elkezdett ez a fa olyan gyümölcsöket teremni, amelyek nem voltak épen méltatlanok a nagy alapító nevére.

A Pædagogium elkezdte lassanként benépesíteni az állami polgári iskolák és *tanítóképzők* tanári testületeit a maga növendékeivel. Trefort és *gr. Csáky Albin* idejében, tehát a *Gönczy Pál* erájában a *kiválasztásnak*, illetőleg az ajánlásnak szép, de nagy felelősséggel járó feladata legtöbbszörre a Pædagogium igazgatójára volt bízva.*

* Am ebből kifolyólag a gyanúsítások és vádaskodások nem egy ízben zúdultak reá. Csak egy példát erre a sok közül: Egy «panszlav fészek» hírében álló város polgári iskolájához ajánlásomra az intézetnek egy oly növendéke neveztetett ki igazgatóvá, kinek valamelyik rokona panszlav

És a Pædagogium nem vallott szégyent az ő növendékeivel. Ma már úgy áll a dolog, hogy Magyarország csaknem összes állami tanítóképzőiben az igazgatói állások mind a régi, a még egységes Pædagogiumnak a növendékeivel vannak betöltve.* Sőt az állami tanítóképzők szakszerű felügyeletére szervezett főfelügyelői állások is általuk vannak betöltve (Farkas Sándor, Scherer Sándor, Hackl Lajos). A kir. tanfelügyelőknek egészen különleges minősítvények és jogosítványok sáncjai által körülzárt területére csak kevesen hatolhattak be közülök, de az az egy-kettő, akiknek ez sikerült, úgy hiszem nem váltak szégyenére sem ennek a diszes testületnek, sem a Pædagogiumnak (Váró Béni Kolozsvártt, Hidasi Sándor Ungvártt, Berecz Gyula Ujpesten).

A felső kereskedelmi iskolák adminisztrációjának az élén Kirohner Béla áll, mint főigazgató s rajta kívül igazgatói minőségben (bár külön szakvizsgálatok alapján) is többen vannak, akik jól megállták ott a helyeiket. Nevezetesen Gálfy Ignác Miskolczon, Tóth József Szegeden, Seemann G. Szombathelyen, Belóczy S. Késmárkon, Knyaskó Lajos Nagybecskerekén, Dancsházy G. Kassán, Cseh Elek Homonnán, Halvax J. Lippán, Pfeiffer I. Temesvárt, Niedermayer Gy. Ujvidéken, Vaszary Béla Veszprémben, Schmiedt József Z.-Egerszegen.

Nem akarom kibővíteni e névsort még *polgári iskoláink* igazgatóinak a neveivel is, bár ők (a csak (?) tanári állásban levőkkel együtt) szintén derekasan hozzájárultak a P. jó hírnevének emelé-

hírében állt. Lett ebből nagy felháborodás és ribillió, még magában a közokt. ügyi miniszteriumban is. Trefort magához rendel és izgatottan von kérdőre ajánlásom miatt. «Kegyelmes Uram, én jót merek állni az emberemért, de kérném bevárni elébb működésének eredményeit» Nos, ez az ember a magyar kultúra és hazafiság valódi apostola lett azon a vidéken úgy, hogy később «ebbéli kiváló érdemeiért» magas királyi kitüntetésre (a Ferencz-József lovagrendre) találtatott méltónak. (Boldis Ignác Turócz-Szent-Mártonban.)

* Ez állítás bizonyításául szolgáljon itt a következő névsor: *Buda-pestén* — dr. Baló József (I. ker.) Wagner János (VI. ker.) A közoktatásügyi miniszteriumban Glosz Ferenc (központi szolgálatra). *Kolozsvártt* — Sarudi Ottó, *Szekely-Keresztúron* — Ujvári Mihály, *Aradon* — (előbb Láng Mihály) Karoliny Mihály, *Temesvártt* — Amberg József, *Losonczon* — Brunovszky Rezső, *Sárospatakon* — Hodosy Béla, *Iglón* — Gömöri Sándor, *Züo-Váralján*, illetőleg *Stubnyán* Párvi Sándor, *Modorban* — Szarka Gyula, *Pápán* — Pethes János, *Léván* Köveskúti Jenő, *Déván* Barabás Endre (előbb Boga K.) *Csurgón* Mohar József, *Baján* — Belosics Bálint, *Máramaros-Sziget* — Tanfi Iván, *Csáktornyan* — Zrinyi Károly, *Zilahon* Kovács Béla, *Kassán* (kir. kath. tanítóképző), *Hogedüs* (Herchl) János.

sére s így neveik elhallgatásával — ha már egyszer bele mentem ebbe — némileg igazságtalanságot követek el irántuk, amennyiben sokan úgy nemzetiségi, mint társadalmi s közművelődési szempontból igen exponált állásokban szereztek maguknak kiváló érdemeket, lényegesen hozzájárulván ily módon a polgári iskolák — ezen egészen új és igen sok nehézséggel küzdő iskolafaj — jó hírnevének a megszilárdításához.

És nem csekély mértékben szereztek érdemeket ahhoz, hogy a P. jó hírneve a *magasabb főúri körökben is* méltánylásban részesülhessen, az intézetnek azon növendékei, kik *házi nevelői* vagy tanítói minőségükben jöttek ama körökkel érintkezésbe. A P. igazgatóját igen sokan keresték fel Magyarország legelőkelőbb, történelmi nevezetességű családjainak köréből házi nevelők és tanítók iránt kérdezősködő, tanácsot kérő leveleikkel avagy személyes látogatásaikkal. Erre vonatkozó levélgyűjteményem némi kulturtörténeti jelentőségre tarthatna számot. Azon főúri, előkelő családok közül, amelyekkel ily módon érintkezésbe jönni szerencsém volt, legyen szabad felemlítenem itt a következőket: gr. Zichy, gr. Szapáry, gr. Mailath, gr. Szechenyi, gr. Eszterházy, gr. Khuen-Hederváry, gr. Pejachevich, br. Bánffy, br. Szalay családok. Ugyanily természetű érintkezéseim voltak továbbá gr. *Széchen Antallal* (közvetítésképen gr. Károly Alajos londoni nagykövet részére), *Kállay Frigyes* közös pénzügyminiszterrel, *Wekerle Sándorral*, *Treforttal* (unokái részére) stb.

Kénytelen vagyok tovább folytatni ezt a «kérdésemet» még annak a fölemlítésével is, hogy a P. egykori növendékei közül többen jó nevet szereztek maguknak az irodalom terén is. Azt hiszem elég ennek bizonyításul a tanítóképző intézeti igazgatók és szakfelügyelők már fentebb közölt névsorára hivatkoznom, de még ezeken kívül sem mellőzhetném itt például egy *Mihálik József* (Országos muzeumi felügyelő), egy *Láng Mihály* (ki mint az aradi tanítóképző egykori igazgatója is igen szép multra tekinthet vissza!) *Miklós Gergely*, *Sassi Nagy Lajos*, *Krammer József*, *Böngérfi János*, *Volenszky Gyula* neveiknek a felemlítését.

És — last, not least, — elő kell hozakodnom itt még a dr. *Neményi Imre* miniszteri tanácsos nevével is. Nem hinném, hogy ellentmondana ő nekem, ha azt állítanám róla, hogy mint a P. egykori növendéke, ő is csak itt ez intézethen rakta le jelenlegi fényes pályájának az alapjait. Abban, hogy ő ma a népoktatásügyi osztály élén állván épp a Gönczy P. örökébe lépett, nem vindikálhatunk ugyan magunknak semmi részt, minthogy Neményi ezt bizonyára csak a saját nagy tehetségének és kvalitásainak köszönheti. Nekünk — a P.-nak és magamnak is — csupán arról a jogunkról

nem lehetne lemondanunk, hogy Neményit intézetünk legkiválóbb, legérdemesebb növendékeinek az aranykönyvében az első helyre ne illeszthessük.

Sokan azt fogják mondani mindezekre: «Hiszen jó, jó! Ha voltak is számos kiváló növendékei ama bizonyos korszaknak — sok más intézet is hivatkozhatnék ilyenekre — de legalább is a jó izlés ellen való vétség volt éppen itt elő is hozakodni vele. Lehet. De talán érthető, sőt megbocsátható ez annak a részéről, aki igen hosszú és küzdelmes közéleti pályájának a végén szívesen, sőt némi önérzettel vél visszatekinthetni a nem épen diestelen multjára annak az intézetnek, amelynek megalapításában és kifejlesztésében neki is volt némi csekély része. És ebben nem csupán a tisztán *érzelmi* momentumokat kérném méltányolni, melyek elvégre is csak némi elnézésre tarthatnának igényt, hanem sokkal inkább azt a *tárgyilag* okot, mely szerint az ezen adatokkal való előhozakodást főleg az tette indokolttá, sőt szükségessé, hogy ezekkel a Pædagogium egy már le-tűnt arájának a jobb és igazságosabb megértését tegyem lehetővé. Mert ez, őszintén szólva, nem igen jutott részül az én időmben a P.-nak. Annél kevésbé szervezői részére a méltánylás vagy elismerés. Ezt az állítást első sorban éppen a hazai közvélemény irányítóira, a mi sajtónkra lehetne vonatkoztatnom. Nem tudtak vagy akartak tudomást venni rólunk. Nevesebb íróink közül tudtom szerint csak ketten méltatták némi figyelmükre az intézetet és pedig az erről 1882. évben megjelent munkám alapján, György Aladár a «Hon»-ban és dr. Bokor József az «Egyetértés»-ben. Mindketten némi tartózkodással ugyan, de elég jó akarattal, sőt Bokor J. részéről már az intézet szervezetébe és céljaiba is mélyebben behatoló felfogással. Aránylag még több figyelemben részesültünk a külföld részéről. Kiváló szakemberek, sőt celebritások jöttek el hozzánk, behatóbb tanulmányozásukra méltatván ez intézetet.

Ezek szóbeli elismerő nyilatkozatai természetesen nem sokat számítanak, mivel azok inkább csak az udvariasság rovatába sorolhatók. De amit saját hazai szaklapjaikba írtak rólunk, az már érdemelhet némi figyelmet. Sajnos, csak tudomásom van ilyenekről, anélkül, hogy idézhetném is közleményeiket. Úgy értesültem, hogy egyik hírneves olasz látogatónk, a csak nem régiben elhalt De Gubernatis, igen elismerőleg írt intézetünkről. Nem kevésbé egy párisi híres tanügyi író is egy francia tanügyi lapban, mely sajnálatomra csak nem régiben tűnt el irattáramból. Németországi látogatóink nem igen voltak. Ausztriából egykor a 90-es években a *bécsi* tanítók látogattak el hozzánk. Lehet, hogy elismerésüknek ép oly zajos, mint lelkesült nyilatkozataiból — az intézet konviktusának

asztalánál vendégeltük meg őket — a saját szaklapjaik is vizshangozhattak valamit. A *horvátok* közül dr. *Krisnyavi* orsz. gy. képviselő, a horvát kormány közökt. ügyi osztályának a főnöke (a gr. Khuen-Héderváry bánságának idejében) napokon át tanulmányozta intézetünket s van tudomásom róla, hogy sok mindent át is vett ebbeli tanulmányaiból a miénkkel rokon egyik-másik horvátországi intézetbe.

A kialakulásról nincs itt több mondani valóm. Némi elnézést kérek, ha hosszadalmassággal az ezen cikk megírására alkalmul szolgáló kegyelet ellen vétettem volna. Sőt azért is, ha egyéni szubjektivitásaim gyakori előtérbe állításával netalán a *kérkedés* színében tűnven fel, ezáltal jogos visszatetszésüket is magamra vontam volna.

És mégis kérnem kell Önöket, hogy a *kérkedés* fölvetésénél egy kissé még tovább is megállapodnom lehessen.

Nem tagadom, hogy mindig érzek magamban némi büszkeségfélélt, vagy jobban mondva a lelki megnyugvásnak egy bizonyos jól eső érzését, ha hosszas közéleti működésemmek oly eredményeire lehet visszatekintennem, amelyek képesek voltak kiállani az idők és az emberi vélemények tűzpróbáját. Ha elgondolom például egyebek közt, hogy ime! *Magyarországnak csaknem összes állami tanítóképzőiben ez intézetek vezetésével (igazgatói állások), tehát a legfontosabb pedagógiai feladatokkal mind az én időmbeli Pædagogium egykori növendékei találtattak megbizandóknak.* Föl kell tételeznem, hogy őket erre érdemeseknek is találták. Tehát még sem éltem hiába! Ezt a megnyugvást, hogy ne mondjam büszkeséget pedig leginkább abból vélem meríthetni, hogy van ebben az eredményben elvégre nekem is egy kis részem, legalább annyiban, hogy én a P. egykori növendékeinek nem csak az igazgatójuk, hanem tölem telhetőleg mindig kissé a *nevelőjük*, a *mesterük* is lenni igyekeztem.

És itt határozottan tiltakoznom kell azon föltevés ellen, mintha úgy az itt, mint az ezen felolvasásomban még több helyen is felhozottakkal engemet a *kérkedés* szándéka vezetett volna. Erre nincs okom, de nincs is kedvem. És nem is a természetem. Nekem elő *kellott* most hazakodnom ezekkel az *adatokkal*. Súlyt helyezek erre a szóra, hogy *adatok*. Hogy miért épen most és épen itt e helyen: meg kell mondanom ennek is az okát. A hivatalomtól való megválásom 1898-ban ugyan is oly körülmények közt ment végbe, hogy nekem lehetetlen volt ebben — a csekély személyemtől egészen eltekintve — a P-nak, ennek a B. Eötvös József által koncipiált és Trefort által meg is valósított eszmének, ha nem is egyenesen a megtagadását, de mintegy a lekicsinylését, annak mint «quantité négligeable»-nak a lomtárba való helyezését nem tekintenem. Ismételve

mondom tehát, hogy nem rólam van itt szó, hanem arról a régi Pædagogiumról, mely az én igazgatói ærámban született meg és alakult ki, és ugyan csak az én igazgatói æram befejeztével omlott is össze. (L. ezt e felolvasásom III. részében.) Nekem tehát ennek a letűnt korszaknak, a régi és ma már nem létező Pædagogiumnak, még pedig úgy, mint a B. Eötvös József eszméjének és a Trefort egykori alkotásának az igazolása sőt mintegy a védelme — bár ők erre s éppen az enyémre semmiképpen sem szorultak — szempontjából kelle kötelességemnek tartanom előhozakodni most mindezekkel az adatokkal. Hogy aztán mindezek egyszersmind engemet, ki a B. Eötvös J. és Trefort A. ez eszméinek megvalósításában eszközül szolgálhatni szerencsés lehettem, személyesen is közelről érinthettek, az itt egészen mellékes dolog.

Ámde e kérdésnek ezt a tisztán rám vonatkozó személyi oldalát sem lehet egészen érintetlenül hagynom, mivel ennek éppen itt és éppen most van némi alkalmosság s így ebben rejlik jogosultsága is.

Elismerésekre kötelességeim teljesítésében, nem aspiráltam soha. Jól esett, ha ilyenekben részesültem, ami ha netalán elmaradt, avagy késett, ez ugyan kedélyem nyugalma nem zavarta. Ilyen esetekben tehát elégtételekre sem áhitoztam. Történt még is, hogy az ország minden részében szétoszolva működő egykori tanítványaim jónak látták engemet, nem sokára nyugdíjba vonulásom után, valami ilyesfélekben részesíteni. 1900 május 24-én volt ez, midőn ők egy a P-ban megtartott népes összejövetelük alkalmával csaknem ostentatív módon adtak irántam való szeretetüknek és becsülésüknek kifejezést. * Sokan azt mondhatnák erre, hogy kár volna, sőt talán nem is illenék tőlem, ebben az ifjúság lelkesedésének könnyű fellobbanásánál többet vagy egyebet látni. Ám mi — én és egykori tanítványaim — sokkal régebben és jobban ismerjük egymást, hogy sem kölcsönösen érzelmeink őszinteségében és állandóságában valaha kételkednünk lehetne.

Történt azonban, hogy alig egy évvel ezelőtt egy a tanítványaiménál sokkal illetékesebb, mert a maga ítéletének morális értékében sokkal nagyobb súllyal bíró testület talált engemet szintén a maga elismerésének kitüntetésében részesíteni. Önök tették ezt mélyen tisztelt Pædógiai Társaság, amidőn errevaló érdemeim jóságos tulbecsülésével tiszteletbeli tagjukká választani méltóztattak. Meg voltam győződve, hogy Önök akkor inkább csak feltételezték bennem ezeket az érdemeket, mintsem ismerték. Úgyszólván *hiteleztek*,

* A maguk közt gyűjtött pénzen egy elsörendű hazai művész által megfestett arcképem leleplezésének alkalmával a Pædagogiumban:

előlegeztek nekem. Most tehát elő kelle keresgélnem utólagosan — e hitelezésüknek némi törlesztésére törekedvén — életemnek mind amaz imitt-amott még feltalálható morális értékeit és pedig különösen azokat, amelyek a B. Eötvös J. egyik nagy *eszméjére*, a Pædagogiumra vonatkoznak, miután nekem ezt az egyesületi közlönyünk érdemes szerkesztője által felkinált alkalom úgyszólván elengedhetlen kötelességemmé is tette.

Ime ez a másik, súlyára nézve nem kisebb oka, annak, hogy miért kelle morális kötelességemnek tartanom azt, hogy ezekkel a kérdések látszatával bíró adataimmal éppen itt ezen ünnepélyes alkalommal előhozakodni bátorkodjam.*

Távol legyen azonban tőlem, hogy ezt az Önök által történt kitüntetésemet mostani előadásom által az én Pædagogiumbeli ærám részére lefoglalni és így ennek az Önök részéről leendő méltatását úgyszólván kierőszakolni akarjam. Bizzuk ezt az igazságszolgáltatást a jövőre. Én ezuttal sem vágyódtam és nem is számítottam egyébre annál, hogy egy nagy és szép eszme szolgálatában eltöltött hosszú és becsületes munkásságom némi elismerésre találjon az Önök részéről is. Ezt megadták Önök nekem nem várt és nem is remélt kitüntetésükkel. Köszönet érte ezúttal is!

III. A Pædagógium bomlása.

Az intézetnek most következő korszakát lehetőleg tárgyilagosan ismertetni óhajtván, gondosan óvakodni fogok attól, hogy ennek kapcsán a m. közoktatásügyi kormány azonidőbeli vezetői felett kritikát gyakorolni avagy ellenük csak távolról is vádat emelni akarjak. Csupán annak a tényállásnak a konstatálására fogok szorítkozni, hogy a Pædagogium ama későbbi *bomlásának*, vagy ha úgy tetszik *átalakulásának* az indító okai, mely bomlás tulajdonképen már az én igazgatói ærám alatt vette kezdetét s amely az én utódaim alatt

* Volnának ugyan még egyes szintén rég elfeledett morális értékeim az «*Országos Tanszermuzeum*», az *Országos Közoktatási Tanács* (három lustrumon keresztül) és a *Néptanítók Lapja* szolgálatában eltöltött hosszú munkásságom időszakából is. Különösen ez utóbbiból, mely szintén B. Eötvös J. szép alkotásainak egyikét képezi, s amelynek szolgálatában teljes 22 évet töltöttem el. Összes közéleti munkásságaim közt ez az, amely a legméltánytalanabb megítéltetésben részesült vagy — és ez még bántóbb — melyre a legteljesebb számbanemvevés és elfeledtetés sötétsége borított. Nekem volna bátorságom hozzá, ennek a sötétségnek a bevilágítására is vállalkoznom. Egyszer talán, ha életem- és kedvemből még kifutná, megtenném, sőt akár itt e körben, ezen minden kicsinyes elfoglaltságok felett álló areopag előtt is.

feltartóztathatlanul volt végbe menendő, elsősorban is legfőbbképen magában a közoktatásügyi kormányban keresendők. Hiányzott ott a Gönczy Pál távozása óta nemcsak az intézet továbbfejlesztésére, hanem még a már meglevő alkotások fenntartására való komoly szándék, sőt a mi erre irányuló törekvéseinknek, küzdelmeinknek még az erkölcsi támogatása is. És pedig anélkül, hogy az illető ügyosztály azon időbeli tisztelt vezetőihez való személyes viszonyainak mindig igen szívélyes és barátságos volta ellen a legkisebb panaszra is okaim lehettek volna! Hja! más æra, más emberek! Tehát más fel-fogások a P. céljait, rendeltetését illetőleg is. Ennek az intézetnek a sorsa tulajdonképpen már akkor meg volt pecsételve, amidőn Gönczy P. államtitkár kivált a miniszteriumból. Gr. *Csáky Albin* alatt (áldás emlékére!) még Gönczy nélkül is megállhatott volna a P. a maga teljességében, sőt a továbbfejlesztésére is eléggé biztatók voltak a kilátások mindaddig, míg ezt a valóban nagy embert nem foglalta le teljesen a maga számára az egyházpolitika. Ugyan ki kívánhatta volna tőle, hogy az ő nagy parlamenti harcai mellett legyen neki érkezése és kedve foglalkozni személyesen és közvetlenül még a Pædagogiumnak eléggé bonyodalmas ügyeivel is! De hogy ehhez meg volt benne a jó szándék, erről tanuságot tehetnének azok a különböző alkalmakból hozzám írt magánlevelei, melyek egyikét képezik ma is életem legbecsesebb emlékeinek. Jöttek a nehéz, a kritikuskor idők az intézet életében és a centrumban nem volt többé támaszunk! Nem fogok a kegyeletlenség hibájába esni, annál kevésbé igaztalan lenni a miniszterium azon főtisztviselői iránt, akik a Gönczy örökébe léptek, ha kimondom róluk, hogy a P. nemcsak hogy egyáltalában nem volt a szívükhöz nőve, de sőt kezdett az hova-inkább a terhükre lenni. A kívülről mindinkább erősödő pedagógiumellenes áramlatok által ostromolt intézet egyszer csak azon vette észre magát, hogy teljesen el van szigetelve és csak önmagában keresheti fennmaradásának a feltételeit. Úgy látszott mintha a P. nem is kellene többé már senkinek. Ez a maga létfenntartásáért küzdvén, elvesztette a csatát. És *vae victis!* jaj azoknak az intézményeknek, vagy a maguk sorsát azokhoz kapcsolni akaró embereknek, ha ezek a maguk érdekeit a többség érdekeivel összekapcsolni nem tudván, egyszer csak a népszerűtlenség árjának a sodrába kerülnek.* A miniszteriumban nem lévén többé senkink, aki bármi

* Talán ezért van az, hogy oly sokan vannak, kik nem csak a magánéletükben való boldogulásuk vágyából, hanem a közélet küzdő porondján is a sikereknek minden áron való kicsikarására törekedvén oly szörnyűségesen keresik, bujják a népszerűség kegyeit. Sőt néha olyanok is,

kis részben is a maga alkotásának tekinthette volna ez intézetet, nem is várhattuk ott senkitől, hogy magát a P-ért exponálja valami nagyon. Minthogy pedig ez kénytelen volt folyton-folyást csak továbbfejlesztést, kialakítást — végeredményében tehát mindig csak *anyagi* áldozatokat kérni, sürgetni: kezdettünk igen kényelmetlenekké válni. Az ebből kifolyólag folytonos információkkal, memorandumokkal és küldöttségek elővezetésével zaklató, alkalmatlankodó igazgató már-már valóságos réme lett a miniszteriumnak. Valóban úgy látszott, mintha nem is tudtak volna minket ott többé megérteni. Hogyan érthetett volna meg tehát Wlassics, az új miniszter, az én igazgatói sárámnak legutolsó minisztere?

Egykor, amint a tanári kart elébe kelle vezetnem, hogy tőle a Pædagogium egy-két égetőbb bajának az orvoslását kérelmezzük és amint erre az ilyenkor szokásos választ kérelmünknek «a lehetőség határai közt» leendő teljesítéséről végig hallgattuk, következett a «cercle». Ekkor a miniszter hozzám lép, megfogja a kabátom gallérjának a csücskét és az ő kedves bonhomijával így szól hozzám: «Mondja csak Gy., mi is hát voltaképpen ez a magok Pædagogiumja?» Elmondtam nagyjában, amint lehetett. Idők multával újból kelle vezetnem valamely hasonló küldöttséget. Nos, a miniszter újból megismételte a fentebbi kérdését, — ha talán más formában is. Én is a válaszomat. Csak annak biznyságául véltem ezt felhozandónak, hogy a központi adminisztráció valóban nem sokat törődhetett már akkor többé velünk, ha a minisztert a P. felől ennyire tájékoztatlanul hagyhatták.

Igaz, volt nekünk még egy a Pædagogium és a miniszterium közé helyezett s azt emezzel összekapcsolni hivatott közvetlen fensőbb hatóságunk is: a budapesti kir. tanfelügyelőség, majd később a «Gondnokság». Nekem csak az elsővel volt bajom, az utóbbi később keletű lévén. Volt tehát még egy fórummal több, ahová informálni, hivatalos ügyiratainknak e közbeeső postaállomáson való elintézését kérni sürgetni, — természetesen tehát *előszobáznom* is kelle. Ez utóbbit, őszintén szólva, sokszor keserű önmegtadadással, lévén ilyenekben amúgy is elég bőven részem a magasabb régiókban. Nem lett

kik egy ország legéletbevágóbb ügyeinek a vezetésére kaptak megbízást a nemzettől. Miniszterek, kik nem csak a politikai élet versenypályáján, hanem még a saját ressortjuk házi kertjében elért sikereik java részét is néha nem annyira a nekik tulajdonított fényes kvalitásaiknak, mint inkább a népszerűséggel való állandó és ügyes kacérkodásaiknak köszönhatték. Igaz ugyan, hogy ezen sikereik értéke és tartóssága is rendszerint csak olyan szokott lenni, mint éppen ama viszonyé volt, melyből azok keletkeztek.

volna ugyan semmi szükség erre a közvetítő «felsőbb közeg»-re, de azért nem lehetett kikerülnünk azt. Protégáltak is ott szörnyűségesen, minthogy rendíthetetlenül meg voltak mindig győződve arról, hogy ők vezetik a Pædagogiumot.

Úgy hallottam, nem tudom igaz-e, hogy az Erdélyre vonatkozó «Diploma Leopoldianum»-ban benne lett volna ez a passzus: «Ceterum volentes-nolentes protegit vos Sua Apostolica Maiestas». Ilyen forma «volens-nolens» protekció nehezedett reánk a kir. tanfelügyelőséghez való viszonyunkban, alárendeltségünkben. Nem csekély érdeme vagy szerencséje az én tiszt. mostani (sorrend szerint második) utódomnak, hogy megszabadíthatta az intézetet ezektől a tanfelügyelőségi és gondnoksági «Maiestas»-októl. Ennek az alárendeltségi viszonynak a föl- említésére pedig csak azért vala itt szükség, hogy rámutathassak arra, miszerint épen magának a budapesti kir. tanfelügyelőnek nem csekély része volt a P. bomlasztásának előidőzésében.

A Pædagogiumban a tanári fizetések egyáltalában igen méltánytalanul voltak megállapítva. Főleg a felsőbb fokozatokon (polg. isk. tanítóképző, ennek gyakorló iskolája és a tanítókép. tanári tanfolyam vezetése körül való tanári teendők) a fizetés sehogy sem állott arányban a tanárok elébe tűzött teendőkkal, melyek elismerten főiskolai jellegűek voltak. E visszás helyzet megszüntetésére tett minden törekvésünk sikertelen maradt. «Az ország mostoha pénzügyi viszonyai» stb. volt mindig a válasz, megtoldva koronként azzal, hogy majd jövőben stb. stb. A tanári karnak az ilyen állapotokból szülemlett s idővel folyton növekedő elégtelensége, lehangoltsága nemcsak zsbasztólág hatott egész intézeti életünkre, de sőt egyik lappangó, bár azért épen nem jelentéktelen oka lett a Pædagogium későbbi bomlásának. Mert ugyan mikor nem volt a «rang és fizetés» (a tanárok rang és fizetési osztályokba sorozásának szerencsétlen ideája!) egyik döntő motívum az emberek elhatározásaiban — és mikor nem fog ez ugyanaz lenni a jövőben is!? A tanári közszellemnek ép ezen válságos állapotában egyszer csak előáll, mint «Deus ex machina» az azon időbeli kir. tanfelügyelő (boldogult dr. Verédy K. barátom), közibünk vetve a Pædagogium egységének felrobbantására szolgáló azt a bombáját, hogy csakis a felbomlasztás árán lesz elérhető a polg. isk. tanítóképző tanárai fizetésének annyira kívánatos méltányosabb rendezése. Okoskodásának ez volt a filuma: «Mindenekelőtt *dobjátok ki magatokból az elemi isk. tanítóképzőt, mert mindaddig szóba sem jöhet fizetések méltányosabb rendezése. Tudjátok meg, hogy tisztán csak ez a közösség az oka annak, ha nem tudnak titeket — polg. isk. tanítóképzőt — megkülönböztetni a többi elemi isk. tanítóképzőktől.*» Ellenállhatlan erővel hatott ez az érvelés.

Tehát fizetésemelés a P. bomlasztásának az árán. «Timeo Danaos et dona ferentes» mondtam én nekik, de hiába! Ez volt az első komolyabb eset, amidőn némi meghasonlásra kellett jönnöm a tanári karral! Szerencsémre nem tartott sokáig, mert vége felé járt már akkor az én pályafutásom a Pædagogiumban. Alig is vettem ki lábamat onnan, már közvetlen utódom alatt végbe ment a legkisebb ellentállás nélkül, sőt az összes érdekelt felek nagy örömeire ez a különválasztás: először is tehát az elemi isk. tanítóképző teljes önállósítása, függetlenítése a Pædagogiumtól. A kezdetnek volt nemsokára folytatása is. A Pædagogium bárkájából még több fölösleges terhet kellett kidobni, hogy annál gyorsabban juthassanak el a mi Jasonjaink ama boldog partokra, ahonnan a «fizetésjavítás» aranygyapját vélték magukkal elhozhatónak. Az elemi tanítóképző és ennek gyakorló iskolája után egymásután amputáltattak le a P. törzséről a polg. tanítóképző ipari és rajzi szakcsoportjai, az ezekhez csatolt ipartanműhelyek és a gipszöntő tanműhely. Jól összezsugorítottatott továbbá a zenei szakcsoport is, és — ha nem csalódom — a tanítóképezdei tanári tanfolyam is majdnem egészen az egyetemre utasítottatott.

Lehet, hogy nehéz lesz most kikerülnöm itt azt a föltevést, sőt vádat, hogy a Pædagogium azon arájának az ismertetése után, mely többé-kevésbbé az én nevemhez fűződik, kisebbíteni akartam a P. mostani új aráját s vádolni az ennek előidézésében szerepelt egyéneket. Nem., Vádolni nincs jogom, bírálni sincs szándékom. Legyen hát csak «Laudator temporis acti» a nevem. Belenyugszom. Még úgy is, ha gúnyszámba kellene vennem ezt. Számolni tudok azzal — s ezt már másodízben mondom — hogy: más idők, más emberek, tehát más felfogások és meggyőződések, melyek feltétlenül tisztelgetben tartandók. Lehet, hogy a Pædagogium fájának ez a lecsonkítása szükségszerű mívelet volt. Ismeretes eljárás a kertészetben is. Úgy nevezik hogy: ifjúsítás, a termőképesség javítása céljából. Szívemből óhajtom, hogy úgy legyen.

De ezzel szemben számítok az én mostani álláspontom jogsultságának az elismerésére is. «Hanc veniam damusque, petimusque vicissim.» Nézhettem-e én közönyösen, nézhettem-e fájdalom nélkül ennek az egykor B. Eötvös József által ültetett és ugyanó által az én gondozásomra bízott szép csemetének s később a Trefort Ágoston és gr. Csáky Albin szerető gondozása mellett oly szépen meglombosodott és már oly igen értékes gyümölcsöket is termő fának ezt az össze-vissza csonkíttatását? Hisz ma már mondhatni csak a pusztá törzse van meg belőle. A Pædagogium egykor tényleg — majdnem titokban, mert alig ismerve és tudva — az összes népoktatási intézetek anyaiskolájává lett. A népoktatási intézetek főiskolája. A Pæda-

gogium valóságos *gyűjtőnév* volt. Ma már nincs többé Pædagogium. Legalább e szó egykori értelmében. Ma csak polgári isk. tanítóképző van a P. helyén. Ebben a «csak» szóban pedig nincs részemről a lekicsinylésnek semmi, de épen semmi szándéka.

És most térjünk újból vissza az argonautákhoz, a fizetésrendezés aranygyapját keresőkhöz. A Pædagogiumon véghez vitt csonkítások, már amennyiben ezek — s kivált eleinte — leginkább a jobb anyagi díjazás elérhetésével voltak kombinációba hozva, sajnos, célhoz nem vezettek, sőt határozottan kudarcot vallottak, őszintén fájlalt — mert soha nem kívánt — elégtételül nekem.

Kissé bővebben kell kiterjeszkednem itt ennek a történetére.

Érintettem fentebb a külső pædagogium-ellenes áramlatokat. Ezek a Pædagogiumnak, mint új közoktatásügyi intézménynek az alámosására, a tanügyi közvélményben való diszkreditálásra voltak irányítva. A támadások pedig, mert tényleg azok voltak, két oldalról irányultak a P. ellen. A tanítóképzőintézeti tanárok és a polgári iskolai tanítók egyesületei és szakközlőnyei részéről; tehát mind a kettőnél szóval és írásban. De ez nem jelentette egyszersmind a P. növendékeinek a zendülését, Coriolankodását az intézet ellen. A tanítókép. tanári pályán akkor, amidőn ez a harc megkezdődött, még nagy kisebbségben voltak az int. növendékek. A polgári isk. tantestületekben, ha tekintélyes számmal voltak is képviselve, ott nem ők vitték a szót, a vezetőszerepet, hanem az egyetemen képzettek, a középiskolai tanári képesítéssel bírók. Ám az érvek, amelyek e harcban ellenünk szerepeltek, olyanok voltak, hogy nem csodálhatni, ha mind a két táborban felülkerekedhetett a p.-ellenes irányzat. Először is nem akarta elismerni sem az egyik, sem a másik a P.-ot a maga anyaintézetéül. Mind a kettő az egyetemen akarta áthelyeztetni a tanáraik képzését és képesítését. A főmotívum, a nagyágyú az volt mindig, hogy az egyetem több biztosítékot nyujthat, sőt az egyedül megfelelőt, a tanáraik tudományos kiképeztetését illetőleg, ami mellett természetesen könnyű volt súlyos, a pædógiumi képzést szétmorzsoló érveket hozni fel. De az, hogy az éremnek van még egy másik oldala is, teljesen figyelmen kívül hagyatott. Nevezetesen az, hogy míg egyfelől a Pædagogiumban való képzés sem zárja ki a megfelelő tudományos kiképzés lehetőségét, másfelől itt a tanárképzésnek annyira fontos egyéb biztosítékai, úgymint a nevelési szempontok vannak inkább megadva, mint az egyetemen, továbbá az, hogy egy általában a tanári pályán a siker biztosítékai nem annyira a többetudásban, mint a többetakarásban keresendők, szóval, hogy «a tanárokat nevelni kell» (Trefort Ágoston klasszikus mondása) és végül az, hogy Pædagogiumban a tanárok gyakorlati kiképzésére szolgáló esz-

közök (gyakorló iskolák) is mind adva vannak, míg azok az egyetemen teljesen hiányoznának: mindezekről az illetők vagy épen tudni sem akartak, vagy ha igen, úgy azokat végzetlenül lekicsinyelték. Am mindezek az elvi álláspontjai és érvei a P. elleneseinek, habár a kirakatban első helyen díszlettek is, voltaképen mégis csak egy *mellelcélnak* álltak a szolgálatában: annak, hogy az Egyetemtől való leszármazás sokkal inkább biztosíthatja a tanároknak a jobb társadalmi pozíciót s ebből kifolyólag a nagyobb anyagi díjazásra való igényt, mintha csak a P.-ig vihetik fel a származásukat, kiképzetésüket. Szintén csak a *rang* és *fizetés* kérdése volt ez, ha be nem vallottan is. A két leghatalmasabb tényező, az emberek «meggyőződéseinek» a kialakításában. Előre látható volt, hogy a P.-nak, kivált abban az időben, midőn kétségtelen volt, hogy a döntő körök sem sokat törődnek többé vele, itt ezen a téren feltétlenül csatát kell veszítenie. Legnagyobb eréllyel és sikerrel folyt ez a harc az elemi tanítókép. tanárok országos egyesületében és ennek szakközlönyében. (Hettyei G., Dezső L., Somogyi G. stb.). Egyébiránt ez az animozitás, ez a «rossz szemmel nézés» az ő részükről egészen érthetőnek, sőt természetesnek vala mondható. Comprendre tout, c'est pardonner tout. A Pædagogium az elemi tanítóképzők sorából emelkedett ki, sőt kissé a nyakukra is. És íme, ez az elemi tanítóképzőből csak alig néhány év lefolyása alatt Pædagogiummá felcseperedett intézet akarjon most tanárokat képezni nekik, hozzájuk hasonlókat! Sőt élesztette ezt a rossz érzésüket még az is, hogy a P. még irodalmi téren is elkezdette éreztetni velük a maga fölényét, mondhatni gyámságát. A P. tanári kara által írt tankönyvek kezdettek mindinkább tért foglalni a tanítóképzőkben. Megindult tehát ezek ellen is a reakció, a könyvek kiszorítása másokkal, ha mindjárt néha jóval silányabb, s a tankönyvengedélyezés tekervényes útjain csak nehezen átcsúsztatott könyvekkel is.

A polg. isk. tanárok egyesületében és szakközlönyeiben már sokkal enyhébben, kevésbbé aggresszív módon nyilvánultak a P. elleni támadások. A harcok itt inkább csak a polg. isk. tanítók képzésének a kérdései körül forognak. Az egyetemen való képzés hívei makacsul tartják és védik ugyan az álláspontjukat ma is, de ha nem csalódom, mindig szűkebb térre szorulva. A Pædagogium tanítványai ott már régebbtől fogva nagy abszolút többségben lévén, ezek híven és sikerrel foglalnak állást a pædagogiumi képzés mellett, úgy hogy ott ma már ez a kezdetben P.-ellenes harc határozottan a P. mellett való védelemmé alakult át, erélyesen kívánva a P.-nak további kifejlesztését és annak főiskolai rangra való emelését.

Mindkét táborban egyenlő eréllyel, de sajnos, nem egyenlő sikerrel folyt a küzdelem anyagi helyzetük (fizetés és nyugdíj) javítását

illetőleg. Itt már csak az elemi tanítóképzőintézeti tanárok tudtak igen jelentékeny sikerekre szert tenni. Míg a polgári iskolaiaknak maig is jórészt csak a szép biztatásokkal és ígéretekkel kell beérniük. A tanítóképző-int. tanárok e téren elért eredményei szép tanuságot tehetnek arról, hogy az *összetartás*, *erély* és ügyes taktika miként győzedelmeskedhetik nálunk még pénzügyi nehézségeken is. Ez a győzelem, ez a siker nem is volt most a P. ellenében, a P. rovására kivíva, bár határozottan a P.-beli tanárok sajnálatos háttérbe szorításával.

Arról van itt szó, hogy az elemi tanítóképzőint. tanárok és igazgatók előtt megnyitattak a VII. és VI. rang- és fizetési osztályok sorompói, míg a P. tanárainak és igazgatóinak egészen a legújabb időkhig csak a VII. osztály sorompóin belül kelle maradniok. Amennyire méltányosnak, helyesnek és örvendetesnek mondható ez a vívmánya az előbbieknek, annyira nem méltányosnak, nem helyeselhetőnek kell mondanunk az utóbbiaknak — a pædagogiumbelieknek — ezt a beszoríttatását a VII. fizetési osztály sorompói közé. Ha van itt fokozat a két-fajta intézettől megkövetelt és végzett munka minősége és értéke között, azonképen megkövetelhető volna, hogy meglegyen az ennek megfelelő fokozati különbség az anyagi díjazást illetőleg is. Ez a visszas állapot az anyagi díjazás terén nem kevésbé visszas helyzeteket teremtett a kétféle intézet tanárai között. A P.-nak aránylag még nem nagyon sok szolgálati időre visszatekinthető, bár egyébként érdemes növendékei, mint állami tanítókép. igazgatók egészen a VI. fizetési osztályig emelkedhettek fel, míg egykori tanáraink jóval hosszabb szolgálati időre és bizonyára nem is csekélyebb szolgálati érdemekre hivatkozhatva, a VII.-ből kiemelkedni nem voltak képesek. Lehet, hogy a P.-nak ezek a régi érdemes tanárai, pl. hogy másokat ne említsek, egy Rucsinszky L., egy dr. Kovács János, stb. a bölcsék klasszikus nyugodtságával és stoicizmusával tudják túltenni magukat ezeken az anomáliákon, de nekem, mint a P. egykori igazgatójának, régi kartársuknak legyen megengedve és megbocsátva, ha efelett való méltatlankodásomat magamba fojtani még itt e helyen sem tudám.

És nem hagyhatom abba ezt az épen nem épületes fejtegetést anélkül, hogy rá ne világítsak kissé a P. gyakorló polgári iskolája tanárainak a helyzetére is. Kezdetben, amidőn ennek az iskolának szervezése feladatatomul tűzetett, könnyű volt nekem a legjobb erőket hozni és állítani me ide a P.-nak összes már alkalmazásban levő tanítványai közül, mert a fizetés úgy volt akkor megállapítva, hogy ez az állás nemcsak kitüntetés, hanem anyagi előny is volt rájuk nézve. Később az anyagi díjazás aránya köztük és a kihelyezettek

közt tetemesen megváltozott, még pedig a gyakorlóiskolabeliek hátrányára. Ennek pedig az lett a következménye, hogy az iskolánkból a jobb erők nagy része átpártolt a tanítóképzőkhöz, hol azok ma már a VII., sőt VI. fizetési osztályban vannak, míg a maga zászlójához mindvégig híven kitartó kisebbség nem tudta feljebbvinni a sorsát mind e mai napig a VIII.-nál. Sőt nemcsak egykori tanuló- és kortársaikkal, hanem a saját tanítványaikkal, a gyakorló iskolában általuk képzettekkel szemben is látniok, érezniök kelle ezt a bántó háttérbe szoríttatásukat. Ezek közül többen a tanítókép. pályán sokkal rövidebb szolgálati idő alatt, mint az övék, a VII., sőt VI. osztályba jutottak fel.

Hja kérem — bocsánat e merészségemért! — így nem lehet «minta és gyakorló polgári iskolát» kreálni, nem lehet azt a kellő szintájra emelni és azt ott fenn is tartani!

Sokan azt fogják mondani erre: nagy tulzás még is a tanári fizetés mértékében keresni valamely iskola felvirágozásának a feltételét. Talán nem is olyan nagy! Nem hiszem, hogy családos embereknel — és kivált a mai korban — odáig lehetne fokozni az idealizmus iránt való követelményeinket, hogy mondjanak le az illetők önmaguk és családjaik iránt való legméltányosabb igényeikről is akkor, amidőn a választott pályájukon való kötelességekről és kitarásról van szó. Miért nem alkalmazzák ugyanezt a szigort a közszolgálat más ágaiban is!? Csupán a gyakorló polg. iskola tanárainak ne legyen szabad arra gondolniok: «lám, ha én is oda hagytam volna ezt az intézetet, mint azt egykori társaim tevék, úgy mennyivel gondtalanabb lehetne most az én életem is!

Ismerek igen kiváló tanárokat, kik, hogy úgy szóljak, tetszelegnek maguknak abban, hogy lekicsinyeljék a gyakorló polg. iskolánk jelentőségét a tanárok képzésénél. Nagy tévedés, nagy igaztalanság! Nem szeretnék itt magam is ugyan abba a hibába esni, hogy a gyakorlati kiképzéssel szemben lekicsinyeljem az egyes tudományágak elsajátításában kifejtett szorgalmát és eredményeit a tanítójelölteknek, és hogy az e téren elért sikereiknek jellembeli, morális nagyjelentőségét is kellően értékelni ne tudnám. Ám mindezeknek készséggel való elismerése mellett is azt kell mondanom, hogy én a magam részéről mindig csak a *gyakorló iskolában és a gyakorló iskola által* tudtam a legbiztosabban kiösmerni azt, hogy mit tartsak az illető jelöltnek mint leendő tanárnak a morális értéke, úgy szólván a tanári lelkiösmerete felől. És őszintén szólva néha még arról is, hogy a tanári pályára viendő ismereteiknek milyen a szoliditása, az alapossága. Ezért igyekeztem mindig folytonos és szoros kontaktusban lenni a gyakorló iskoláimmal. Tanítványaimnak,

mielőtt őket az életbe kiküldeni s pályájukat ott tölem telhetőleg kijelölni alkalmam lett volna, elébb mindig a gyakorló iskola tűz-próbáján kellett keresztül menniök. Ott kellett előbb biztosítékokat nyújtaniok s ezekkel mondhatni megszerezniök a szabadalmat arra, hogy tanári pályafutásukat künn az életben tényleg megkezdhessék.¹

Mindezek után kevés már a mondani valóm.

Az antagonizmus az elemi tanítóképezdei tanárok és a P.-beliek között a fizetéskérdéseknek ily módon történt rendezése következtében jórészt megszűntnek tekintendő. A tankönyvek kérdése sem okoz többé rossz vért senkinél, amióta az elemi tanítóképző tanároknak sikerült a saját kebelükből keletkezett könyvekkel szorítani ki onnan a másokat. Igaz ugyan, hogy még ezeknek a «kiszorító» tankönyveknek a szerzői is legtöbbsnyire mind a P. egykori növendékeiből teltek ki.

Mindezeket csak annak a ténynek a feltüntetésére, beigazolására tartottam felhozandónak, hogy a P. életfája — mindig csak a magam idejebeli állapotokról szólok itt — a pénzügyi dotációk felszívó edényein át eszközölt nedvkeringésnek az alakítózése folytán is az elsorvadás sorsának volt kiszolgáltatva.

Mert valóságos életideg az — nem hiában «nervus rerum gerendarum» a neve, és, akárhogy vesszük is, egyik életfeltétele ez minden intézetnek.²

¹ Ám az általam itt gyakorolt szigor, valamint az is, amelyet egyes tanítványaimmal szemben néha még az internátusokban is gyakorolni elengedhetlen kötelességemnek ismertem, nemkülönben a tanári kineveztetéseknél is (melyeket a legtöbb esetben alaptalanul tulajdonítottak csak nekem) egyeseknek kielégítetlenül maradt ambíciói, mindezek, mondom, nem egy növendékünknel hagytak személyem iránt bizonyos elfojtott elégtelenséget, sőt keserőséget is hátra. Hogy aztán ezeket az érzelmeiket kivitték magukkal az illetők néha az életbe is, és nem is igyekeztek azokat ott többé magukba fojtani: ez oly általános emberi gyarlóság amiért nekem neheztelni avagy ezt nekik egyáltalában nagy hibául tudni be, nem volna igazságos. Sajnálni és hibáztatni csak azt az egyet tudtam mindig, ha néha azt kellett látnom, hogy az illetők arról, miszerént a személyem iránt való neheztelésüket még az anyaintézetre is át ne vigyék, lemondani sehogy sem tudtak volna.

² Igen érdekes és tanulságos dolog volna például összehasonlítani, de több évről, a P. évi budgetjeit a «testvérintézetnek» az Erzsébet nőiskolának (mely elvégre is a P.-ával csaknem analog célok és feladatok szolgálatában állott) az évi budgetjeivel. Azon intézetével, mely eleitől fogva abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a miniszterek és az összes hatalmi tényezők kegyeinek — sietek hozzátenni, hogy igen jól kiérdemelt kegyeinek — a Zenithjén állott mindig.

Tovább e sorvadás történetét nem folytatom. Ennyit elmondani kötelességemnek ismertem. Talán többet is a kellőnél. Talán azt fogják mondhatni Önök: mind az amit itt az öreg emberek bőbeszédűségével össze-vissza hordottam, nem egyéb mint «Vanitatum vanitas»! Óh ezek a mi szánalmasan kicsinyes dulakodásaink az élet «Hiuság Vásár»-ában! Különben is az emberek és az emberi intézmények sorsa néha olyan, mint a hajózás a Quarnero «Mal tempo» csatornáján erős boraviharban. Némelyik szerencsésen áthalad rajta és némelyiket zátonyra dobják a hullámok vagy odaragasztják valamelyik sziklacúcsra. Az élet apály-dagálya ez.

És most hadd térjek újból vissza Hozzád, Br. Eötvös József nagy szelleme!

A mi kicsinyes és meddő erőlködéseink felett ott állsz véghetetlen nagyságban és magasságban a Te politikai, irodalmi és kulturális alkotásaidnak elévülhetetlen nagy kincseivel. Fényt és meleget osztogató nap voltál nekünk s az leszel a nemzedékek hosszú sorának is!

És e naptól ráesett egy sugár a Pædagogiumra is! Nekem csak az volt itt most a feladatom, hogy mindazt, ami e napsugár elébe árnyékul állott, elhárítani igyekezzem, úgy hogy a Pædagogium ennek a napsugárnak az igazi és teljes megvilágításába legyen beállítva. Kötelességem volt ez, mert ez az intézet is a Te nagy szellemedig viheti fel a maga származási fáját. A Te Geniusod ott állott annak a bölcsőjénél. Az jelölte ki továbbfejlődésének az irányait, az világította meg pályájának az útjait is.

Ave Genius!

Az emléked dicsőítésére hívó szózatra elő kelle jönnöm nekem is a rejtekemből. És amidőn hódolatomat Neked, úgy ahogy tőlem telhete, bemutatni igyekeztem, úgy vélém, ki kelle mutatnom egyúttal azt is, hogy azon a helyen, ahová egykoron állítottál, igyekeztem mindvégig megállni a helyemet, megtenni a kötelességemet. Jól-e, rosszul-e, ezt megtélni nem az én tisztem. De hogy híven, ezt hiszem, és ennek a tudatában megnyugvást találok. Vajha elmondhatnám azt is, hogy a Te nagy szellemednek megfelelően!

Mindezekről, hogy ítélhess fölöttem, Neked akartam beszámolni! most!

Itt volt ennek a helye és itt az ideje is — nekem.

A tizenkettedik órában!

Ave Genius.....!

GYERTYÁNFFY ISTVÁN.